УДК 376-056.31

DOI: 10.12958/2227-2844-2020-2(333)-2-123-129

Коваленко Вікторія Євгенівна,

кандидат психологічних наук, завідувач кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна.

kovalenkov811@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7792-4653>

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ УЧНІВ З ІНТЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Процес навчально-пізнавальної діяльності дітей з нормотиповим розвитком та легкими інтелектуальними порушеннями завжди супроводжуються суб'єктивним ставленням до об'єкту пізнання (переживанням), характер якого впливає на її результативність та процесуальність. Для дидактичної теорії і нині важливим залишається питання визначення тих елементів у структурі особистості учня, які впливають на його активність (потреби, мотиви, пізнавальний інтерес, ціннісні орієнтації, суб'єктивні позиції у процесі здійснення навчальної діяльності, емоційні переживання), зумовлюють внутрішню роботу, спрямовану на співвіднесення себе, можливостей свого Я з вимогами педагогічних обставин.

Проблема емоційних переживань, які виникають у дітей у навчально-пізнавальній діяльності досліджували Л. Божович, М. Васильєв, В. Вілюнас, В. Давидов, О. Запорожець, М. Матюхіна, С. Полякова, О. Чебикін, Г. Щукіна та ін. Зокрема, у багатьох дослідженнях (Е. Клапаред, Х. Пьерон, П. Симонов та ін.), присвячених впливу емоцій на протікання цілеспрямованої діяльності, встановлено, що емоції можуть сприяти концентрації уваги, спрямовуючи її на емоційно привабливий об'єкт або діяльність (організуюча функція емоцій); з іншого боку, такий стан суб'єкта може порушувати іншу організовану діяльність, відволікаючи суб'єкта від неї (дезорганізуюча функція).

У спеціальній психології проблему модально-специфічних особливостей емоційної сфери дітей з інтелектуальними порушеннями досліджували І. Бгажнокова, Л. Занков, Н. Коломінський, Ж. Намазбаєва, В. Петрова, О. Проскурняк, С. Рубінштейн, Л. Руденко, В. Синьова та ін. Проте, питання емоційних переживань молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, які виникають у навчально-пізнавальній діяльності не знайшла достатнього відображення, що і обумовило вибір теми наукової статті.

Мета статті – виявити модальність та особливості емоційних переживань, які виникають у молодших школярів з легкими інтелектуальними порушеннями у навчально-пізнавальній діяльності.

З метою дослідження емоційних переживань молодших школярів з легкими інтелектуальними порушеннями у навчально-пізнавальній діяльності проводилось анкетування вчителів (Анкета для вчителів спеціальних освітніх закладів Н. Верхотурової). Обробка результатів дослідження передбачала якісний та кількісний аналіз результатів, застосування методів статистичного аналізу показників усіх респондентів. Експериментальною базою дослідження слугував Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа №3» Харківської обласної ради.

Перш ніж приступити до опису результатів дослідження, необхідно дати пояснення вибірці респондентів – молодших школярів. Як вказував Л. Виготський, цей період може бути визначений як «соціогенез вищих форм поведінки» (Выготский Л.С., 2003). Початок навчання в школі по-новому визначає стосунки дитини з дорослими і однолітками. Створюються дві сфери соціальних стосунків: «дитина – дорослий» і «дитина – діти». У сфері «дитина – дорослий» крім стосунків «дитина – батьки» виникають стосунки «дитина – вчитель», що піднімають дитину на рівень суспільних вимог до її поведінки. Ці сфери взаємодіють одна з одною через ієрархічні зв'язки і обумовлюють розвиток емоційно переживань дитини (Мухина В. С., 2006; Сокинина А. А., 2013).

Аналізуючи емоційні переживання учнів на уроці, вчителі-дефектологи зазначали, що молодші школярі з легкими інтелектуальними порушеннями протягом уроку не переживають страху, проте відмічають наявність в учнів тривоги 18,75% школярів. Підвищення тривоги в учнів можна пояснити впливом соціальних умов закладу освіти, адже емоційні стани, які формують емоційне самопочуття учнів під час перебування в навчальному закладі, – це переживання труднощів, успіхів і невдач, отриманих під час розв'язання завдань у процесі спілкування з учителем та однокласниками. Як зазначає В. Синьов – повага інших людей є значущою психологічною потребою дитини з інтелектуальними порушеннями (Синьов В. М., 2007).

Результати анкетування вчителів засвідчують домінування в учнів стеничних емоцій протягом уроку (50% учнів перебувають у радісному емоційному стані). Проте, вчителі зазначали, що учні 1-2 класів часто переживають тривогу, але це є ситуативним явищем, яке найчастіше спричинене проблемами спілкування з однолітками. Кількість учнів, які байдуже ставляться до діяльності на уроці складає 18,75%. Агресивні поведінкові вияви демонструє 8,33% учнів.

Порівняльний аналіз усвідомленості емоційних переживань учнів з легкими інтелектуальними порушеннями засвідчив, що більш усвідомлені емоційні реакції мають 16,67% молодших школярів. Найбільш суттєві порушення адекватності емоційних переживань за

змістом виявлено у 12,5% учнів, дітям властиві порушення інтенсивності вияву емоційних переживань. Зокрема, на думку педагогів лише 18,75% завжди демонструють адекватні за інтенсивністю емоційні реакції, «іноді» адекватні емоційні реакції за тривалістю демонструють 66,67% учнів. На думку вчителів, порушення інтенсивності вияву емоційних переживань є ситуативною реакцією на вплив емоціогенних ситуацій. Суттєві порушення адекватності за параметром «Тривалість емоційних переживань» виявлені у 18,75% учнів. На думку педагогів лише 14,58% молодших школярів з легкими інтелектуальними порушеннями завжди демонструють емоційні реакції адекватні за тривалістю. Результати анкетування педагогів за показником «Контроль емоційних переживань» представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Частота здійснення контролю над експресивним виявом емоційних переживань у розумово відсталих школярів впродовж уроку (у %)

Частотна характеристика	Контроль над виразом емоційних переживань учнів на уроці у %
Часто	29,17
Іноді	41,66
Дуже рідко	29,17

З наведеної таблиці видно, що порушення контролю емоційних переживань властиві школярам з легкими інтелектуальними порушеннями. Педагоги зазначали, що учні демонструють агресивні експресивні вияви, проте вони є короткочасною емоційною реакцією на зауваження, приниження, погану оцінку на уроках тощо. Наведені в таблиці дані вказують, що більшість учнів лише іноді здатні здійснювати контроль над виразом емоційних переживань у ході навчально-пізнавальної діяльності.

Результати анкетування педагогів за показником «Частота використання у мовленні назв емоцій» представлені на рис. 1.

Було виявлено, що 10,42% учнів «часто» використовують у мовленні назви емоцій. «Іноді» використовують у мовленні назви емоцій 56,25% учнів, проте їх словник емоцій обмежується назвами основних емоцій: радість, злість, образа. Вкрай низькі показники частоти застосування молодшими школярами з легкими інтелектуальними порушеннями у мовленні назв емоцій свідчать про наявність суттєвих недоліків роботи педагогів у даному напрямку, що підтверджується дослідженнями О. Шаповалової, Н. Шкляр, які зазначають, що пріоритетним напрямком корекційно-педагогічної діяльності педагогів є формування змістової сторони свідомості учнів, тобто навчальних знань. При цьому емоційному розвитку педагогами приділяється значно менше уваги (Шкляр Н.В., 2008).

Рис. 2. Частота використання назв емоцій, які виникають у навчально-пізнавальній діяльності у мовленні школярами з легкими інтелектуальними порушеннями за частотною ознакою (у %)

Виявлено, що позитивні емоційні переживання (радість, цікавість) викликає навчально-пізнавальна діяльність на уроках читання, фізкультури, трудового навчання, мистецтва. Порівняно з цими уроками, уроки математики та української мови викликали більш негативні емоційні переживання. На цих уроках у багатьох учнів виникали страх, хвилювання, поганий настрій, злість тощо.

Отже, результати діагностичного обстеження вказують на те, що навчально-пізнавальна діяльність дітей з інтелектуальними порушеннями супроводжується виникненням емоційних переживань стеничного та астеничного типу. Частіше, на думку педагогів, діти переживають стеничні емоції, проте виявлена група учнів, які демонструють ознаки тривожності. Разом з тим, молодші школярі з легкими інтелектуальними порушеннями мають виразні порушення адекватності, інтенсивності, контролю та тривалості поведінкових виявів емоційних переживань. Вказані особливості поведінкового вияву емоційних переживань потребують подальшого вивчення із застосуванням суб'єктивних та проєктивних методів дослідження.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Гуманізація спеціальної освіти аномальних дітей як соціально-психологічна проблема. *Дефектологія*. 1996. №1. С. 19–23.
2. Выготский Л. С. Основы дефектологии. СПб.: Лань, 2003. 654 с.
3. Мухина В. С. Возрастная психология. Феноменология развития. М.: Академия, 2006. 608 с.
4. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. Ч. I. 238 с.

5. Сокинина А. А. Особенности эмоционального развития младших школьников. *Начальная школа*. 2013. № 6. С. 50–52. **6. Шкляр Н. В.** Психологические особенности развития эмоциональной сферы младших школьников с нарушением интеллекта: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.10 «Коррекционная психология». Нижний Новгород, 2008. 284 с.

References

1. Bekh, I. D. (1996). Humanizatsiia spetsialnoi osvity anomalnykh ditei yak sotsialno-psykholohichna problema [Humanization of special education of abnormal children as a socio-psychological problem]. *Defektolohiia*, 1, 19-23 [in Ukrainian]. **2. Vygotskij, L. S.** (2003). *Osnovy defektologii* [The basics of defectology]. SPb.: Lan' [in Russian]. **3. Muhina, V. S.** (2006). *Vozrastnaya psihologiya. Fenomenologiya razvitiya* [Age-related psychology. Development phenomenology]. M.: Akademiya [in Russian]. **4. Synov, V. M.** (2007). *Korektsiina psykhopedahohika. Olihofrenopedahohika* [Corrective psychopedagogy. Oligophrenopedagogy]. Ch. I. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian]. **5. Sokinina, A. A.** (2013). *Osobennosti emotsional'nogo razvitiya mladshih shkol'nikov* [Features of the emotional development of primary school students]. *Nachal'naya shkola*, 6, 50-52 [in Russian]. **6. Shklyar, N. V.** (2008). *Psihologicheskie osobennosti razvitiya emotsional'noj sfery mladshih shkol'nikov s narusheniem intellekta* [Psychological features of the development of the emotional sphere of elementary school students with impaired intelligence]. *Candidate's thesis*. Nizhnij Novgorod [in Russian].

Коваленко В. Є. Особливості емоційних переживань учнів з інтелектуальними порушеннями у навчально-пізнавальній діяльності

Початок шкільного навчання означає перехід від ігрової діяльності до навчальної, як провідної у молодшому шкільному віці, в якій формуються основні психічні новоутворення. Навчально-пізнавальна діяльність учнів з легкими інтелектуальними порушеннями є емоціогенною щодо виникнення емоційних переживань. Емоційні переживання суттєво впливають на характеристики навчально-пізнавальної діяльності, зокрема, такий вплив може бути як позитивний – регулюючий, так і негативний – дезорганізуючий.

Встановлено, що у ході навчально-пізнавальної більшості учнів з легкими інтелектуальними порушеннями переживають стеничні емоції, проте є група учнів, яким властива тривожність. Встановлено, що позитивні емоційні переживання (радість, цікавість) викликає навчально-пізнавальна діяльність на уроках читання, фізкультури, трудового навчання, мистецтва. У більшості випадків поведінкові вияви тривожності виявлено в учнів на уроках математики та української мови. Всім молодшим школярам властиві порушення інтенсивності експресивних емоційних виявів по типу її підвищення, тривалості

(емоційна лабільність) та реактивності (байдужість до оцінки вчителя), порушення адекватності та контролю. Порушення інтелектуальної регуляції поведінкових виявів емоційних переживань виразно виявляються у ставленні школярів з легкими інтелектуальними порушеннями до оцінки. Негативні емоції, що виникають внаслідок низької оцінки визначають ставлення дітей до предмета, вчителя та навчання в цілому, виховного значення низька оцінка для них не має.

Ключові слова: навчально-пізнавальна діяльність, емоційні переживання, стеничні, астеничні емоції, молодший школяр.

Коваленко В. Е. Особенности эмоциональных переживаний учащихся с интеллектуальными нарушениями в учебно-познавательной деятельности

Начало школьного обучения знаменует переход от игровой деятельности к учебной, как ведущей в младшем школьном возрасте, в которой формируются основные психические новообразования. Учебно-познавательная деятельность учащихся с легкими интеллектуальными нарушениями является эмоциогенной для возникновения эмоциональных переживаний, которые осуществляют на нее как положительное – регулирующее, так и отрицательное – дезорганизирующее влияние.

Отметим, что в ходе учебно-познавательной деятельности большинство учеников с легкими интеллектуальными нарушениями переживают стенические эмоции, однако есть группа учеников, испытывающих тревожность. Установлено, что положительные эмоциональные переживания (радость, любопытство) возникают у младших школьников с легкими интеллектуальными нарушениями в ходе учебно-познавательной деятельности на уроках чтения, физкультуры, трудового обучения, искусства. В большинстве случаев поведенческие проявления тревожности выявлено у учащихся на уроках математики и украинского языка. Всем младшим школьникам свойственны нарушения интенсивности экспрессивных эмоциональных проявлений по типу ее повышения, продолжительности (эмоциональная лабильность) и реактивности (безразличие к оценке учителя), нарушения адекватности и контроля. Нарушение интеллектуальной регуляции поведенческих проявлений эмоциональных переживаний отчетливо проявляются в отношении к оценке школьников с легкими интеллектуальными нарушениями. Негативные эмоции, возникающие вследствие низкой оценки определяют отношение детей к предмету, учителю и обучению в целом, воспитательного значения низкая оценка не имеет.

Ключевые слова: учебно-познавательная деятельность, эмоциональные переживания, стенические, астенические эмоции, младший школьник.

Kovalenko V. Features of Emotional Experiences of Students with Intellectual Disabilities in Educational and Cognitive Activity

The beginning of school education means the transition from play activity to teaching as a leading activity of the younger school age, in which the basic mental tumors are formed. The educational and cognitive activities of students with mild intellectual disabilities are emotional in the occurrence of emotional experiences. Emotional experiences significantly influence the characteristics of the initial cognitive activity, in particular, such an impact can be both positive - regulating and negative - disorganizing.

It is common ground that most students with mild intellectual disabilities experience wall emotions during the course of educational and cognitive, but there is a group of students who are anxious. It is established that positive emotional experiences (joy, curiosity) are caused by educational and cognitive activity in the lessons of reading, physical education, work training, art. In most cases, behavioral expressions of anxiety are found in students in mathematics and Ukrainian. All younger students are characterized by violations of the intensity of expressive emotional expressions by type of enhancement, duration (emotional lability) and reactivity (indifference to the teacher's assessment), violation of adequacy and control. Violation of intellectual regulation of behavioral expressions of emotional experiences clearly manifests in the attitude of students with mild intellectual disabilities to the assessment. Negative emotions that result from a low grade determine the attitude of children to the subject, the teacher, and learning in general, and the low grade does not have an educational value for them.

Key words: educational and cognitive activity, emotional experiences, stenic, asthenic emotions, primary school student.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2020 р.

Прийнято до друку 01.03.2020 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Казачінер О. С.